

КОНОТОП Людмила,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри
релігієзнавства філософського факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ МОВИ КОМУНІКАЦІЙ В РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ

Проблема мови релігії є однією з актуальних проблем, тому що усвідомлення смислів та особливостей релігійної мови наближає до розуміння сутності самої релігії. В якості першого важливого аспекту слід виділити те, що концептуалізація релігії у філософсько-когнітивному дискурсі є необхідною умовою визначення її гносеологічної природи й онтологічного статусу, генези смислів буття, соціокультурних форм та майбутнього еволюції.

Окрім того, є очевидним, що релігійність у сучасній Україні має ознаки не тільки динаміки, але й вагомих протиріч. Сьогодення виявляє існування в межах суспільної свідомості орієнтацій, що виключають одна одну. І це є закономірним процесом у межах взаємодії світської й релігійної культур. Йдеться про діалогічну взаємодію мови релігії з мовою філософії й мовою культури в цілому.

Наступне – вихід релігії до публічної сфери неминуче призводить до взаємодії та певного змішування релігійних і нерелігійних смислів та значень, до розмиття кордонів, як релігійних, так і світських. У цьому плані постає актуальною методологія ідентифікації сакральних текстів у межах релігієзнавчого дискурсу, в якому семіотика релігії й герменевтика цих текстів мають певні операціональні потенції.

Маніпулювання релігійною свідомістю відбувається через мову релігії, а з певним зростанням та поширенням релігійно-містичних течій активною постає боротьба за світогляд і поведінку людей, виникають різноманітні релігійні та квазірелігійні психотехніки, «нові» методики щодо принципової зміни світосприйняття та побудови нового семантичного простору з використанням мови релігії. В такий спосіб, людина, яка проголошує свободу власного усвідомлення, водночас потрапляє до нового рабства й постає залежною від інформаційних дискурсів технологій і сучасного

піару. Когнітивне дослідження релігії, її мови, постає актуальним в плані розкриття механізмів суггестивних впливів на вірян, а також виокремлення таких явищ, як електронна церква, комп'ютерна магія, комп'ютерна релігія, телевізійна магія та ін.

Що стосується онтосемантичного дискурсу мови релігії, то йдеться про процесуальність і простір наукового дослідження, яке обмежене не кордонами мови релігії, а саме межами онтосемантичної методології. Водночас визначеність онтосемантичного дискурсу мови релігії закладається завдяки предмету дослідження, завдяки змістам явищ та змістам буття самої релігії, в єдності семантичної й онтологічної специфіки. Буття релігійного змісту невідільно від мови, а засобом буття змісту в мові релігії є простір символів-змістів. Ознаками релігійного змісту є репрезентативність та подвійність іпостасності його буття. Що стосується такої подвійності, то вона обумовлена двома видами репрезентації – суб'єктивною (мова психіки людини) та інтросуб'єктивною (мова культури). Мова релігії виступає в єдності її когнітивної й культурної іпостасей, тобто, як мова релігійної свідомості й релігійної культури.

Хронотопність мови релігії експлікується як єдність її процесуальності й просторовості, таким чином, мова релігії й висвітлюється як когнітивний процес й семантичний простір. Атрибутивна і модусна специфіка мови релігії обумовлена діалектикою інтегральності та диференціації. Це дозволяє провести диференціацію мови сутності релігії - мова релігії як репрезентація змісту буття релігії й мови соціокультурних проявів релігії – релігійні мови або мови релігійної культури, особистості, інституцій. У когнітивному дискурсі мова релігії – не просто вираз релігійних значень, а фундаментальне поняття, що містить у собі категорії релігійного сенсу та сенсу буття релігії. Філософсько-когнітивний аналіз експлікує специфічні механізми та закономірності конструювання та онтологізації релігійного сенсу у мові релігії, яка вивчається в єдності його семантичних та онтологічних ознак. Інструментальною методологією такого дослідження слугує онтосемантика (онтологічна семантика), що позиціонується як міждисциплінарний підхід, що інтегрує методологічний потенціал когнітології, філософії та релігієзнавства

і породжує на цій основі нові екстралінгвістичні способи дослідження релігії через категорії змісту, символу та мови.

Особливості релігійного сенсу є невіддільними від мови релігії, оскільки мова є єдиним способом сенсоутворення, онтологізації, збереження та відтворення релігійного сенсу за допомогою когнітивних механізмів релігійного репрезентаційного процесу. Когнітивний процес – це символізації сенсу (символізуючий процес) та соціокультурно-детермінований простір символізованих смислів (символосфера).

Онтологічні ознаки мови релігії є первинними стосовно семантичних, тому специфіка релігійного сенсу визначається специфікою його онтологізації у мові релігії. Оскільки в когнітивному та генетичному вимірі природа релігійного сенсу є символічною, а релігійна символізація сенсу є його сакралізацією, оскільки релігійний зміст - це сакралізований продукт онтологізації референтно-реалітивного (достовірного) сенс-предмету в мові релігії та перетворення його на референтно-імагінативний сенс-об'єкт. Отже, когнітивна специфіка та структурні закономірності мови релігії визначаються не вродженою специфікою природи когнітивних релігійних процесів, а специфікою та закономірностями онтологізації релігійного сенсу у мові релігії, онтосемантичний статус якого вищий за статус релігійної свідомості.

На мові релігії будь-який сенс постає релігійним з тієї причини, що завдяки дії специфічних когнітивних конструктів і механізмів, мова релігії сакралізує («перетворює») навколишній світ і внутрішній світ релігійної людини, створює особливий спосіб мотивації та спосіб життя. Онтологізований у мові релігії життєстверджуючий сенс-предмет, сакралізований, гіпостазований, дефікований у сенс-об'єкті, детермінує релігійне змістоутворення. Мова релігії як реалізація проекту життя в сакралізованому світі репрезентує сутнісну характеристику релігійної свідомості як таку, є субстанційною основою і сенсом буття релігії. Отже, субстанціональний інваріант релігії формують не вроджені когнітивні конструкти та механізми свідомого та несвідомого, а соціокультурно-детерміновані закономірності архітекτονіки та

механіки релігійного смислоутворення та онтологізації смислу у мові релігії, що визначають специфіку релігійної семи.

Амбівалентність релігійного сенсу обумовлена специфікою його онтологізації в мові релігії, де відбувається потрійна перестановка сенсу: 1) перестановка суб'єктивного (актуального) та абсолютного (канонічного) сенсу, що зумовила феномен релігійного суб'єктивізму; 2) перестановка сенс-об'єкту і сенс-предмету в релігійному процесі, що символізує те, що зумовило когнітивний «прорив» релігії до сакралізованого світу; 3) перестановка об'єктивного та суб'єктивного сенсу, предметної та непередметної реальності, що зумовила релігійний проект життя у триєдиному світі з метою подолання дисгармонії та кінечності буття. Головним когнітивним детермінантом сакралізації світу в релігійній свідомості є унікальний копулятивний механізм, реалізований у мові релігії, що забезпечує когнітивний «прорив» релігії в сакралізований світ за допомогою формування та реалізації релігійного проекту життя.

Проблема специфіки мови релігії безпосередньо пов'язана з дослідженням особливостей релігійної свідомості. В цьому аспекті слід виділити «діалог», «діалогічність» - це визнання, повага до «іншості», але не зневага до «іншого». Фактично, це теза, яка була проголошена відомим французьким філософом Е.Муньє – «Unitas multiplex» («Єдність у множині»). Формаційний і цивілізаційний підходи, безперечно, відіграють певну роль у висвітленні факторів формування і функціонування цивілізаційної ідентичності, для аналізу сутності та історії суспільств, але їх необхідно доповнити підходом «я-інший» як таким, що пояснює механізми становлення і підтримки цивілізаційної специфіки, її ознак та цивілізаційної цілісності. І такий підхід дозволяє визначити кордони взаємодії, а також причини вибору та дотримання певної політичної стратегії, а також тактики тих чи інших держав у світовому політичному процесі.

Сучасне суспільство – це суспільство інтер-текстуальної культури і поширення віртуального простору, які й надають чисельні можливості для навіювання різноманітних міфологічних сюжетів, дискурсів щодо культури і цивілізації, які, у деяких випадках, просто спотворюють їх істинні смисли й істинні образи.

Взаємодія цивілізацій функціонує за схемою «я-інший; я-свій; я-чужинець». Масова культура й прагне створити певну іншу цивілізацію як цивілізацію супротивника, яка має негативні якості та ознаки. Можна навести безліч прикладів, зокрема з сучасної літератури, сучасного кінематографу, які стосуються конфлікту «я-чужинець» вже не тільки на земному рівні, але й на міжпланетарному, коли на нашу планету Земля нападають ворожі цивілізації, намагаються підкорити землян, принести хвороби, війни, епідемії та ін. Сучасна Україна знаходиться в центрі уваги світової спільноти, що потребує від неї особливої стратегії й тактики у побудові власного функціонування, власної життєдіяльності у цивілізаційному просторі людства.

Діалогічна модель взаємодії цивілізацій передбачає вибудовування Україною власної цивілізаційної ідентичності, напрямів розвитку та взаємодії, що враховує не тільки співвідношення з найбільш популярним для неї «іншим» - американо-західноєвропейською цивілізацією, - але й з такими «іншими», як цивілізації африканського континенту, латиноамериканського і близькосхідного регіонів.

Міжцивілізаційна діяльність України, з метою забезпечення безпеки, повинна спиратися, не тільки на розвиток військового та економічного потенціалу, але й, у більшій мірі, на розробку концепцій культури, філософії, самого способу мислення. В умовах зіткнення цивілізацій і необхідної діалогічності лідерство саме в культурному, філософському плані, вміння формулювати ідеї, які можуть захопити весь світ, постають найважливішими факторами розвитку суспільства. У сучасних умовах закономірно підвищується статус та потреба у дослідниках, здатних на створення конструктивних ідей та концепцій розвитку самобутньої української ідентичності та збереження українських цивілізаційних цінностей. «Інший» - поняття, феномен, що має багатовікову історію.

Як одна з основних категорій онтології, «інший» є предметом уваги дослідників на різних етапах розвитку філософії. Виділяються два основні способи інтерпретації феномену «іншого» та його взаємодії з «я»-ідентичністю. До першого належить класичний діалектичний спосіб взаємодії «я» та «іншого», (який сформувався

в період класичного етапу розвитку філософії), до другого – діалогічний, (який відповідає етапам некласичної та постнекласичної філософії).

У класичній традиції «інший» представляється як «своє інше», взаємодія «чогось» й «іншого» усвідомлюється в нерозривній діалектичній єдності, розвиток відбувається шляхом «зняття» та «поглинання» одного іншим. У межах сучасного етапу розвитку філософії постмодернізму «інший» набуває статусу базового, він необхідний для того, щоб досягнути самого себе; взаємодія «я» та «іншого» відбувається в акті комунікації та передбачає взаємне визнання «інакшості». Діалогічне розуміння ідентичності є результатом незадоволеності класичним діалектичним прочитанням і практикою, що виросла з цього способу інтерпретації, яка проголошувала «зняття» протиріч між «я» та «іншим» за рахунок поглинання, усунення відмінностей на користь однорідності та розвитку за єдиним зразком. Онтологічна категорія «іншого» застосовується в процесі аналізу соціальних явищ, зокрема, у виявленні факторів та процесів становлення, розвитку та взаємодії цивілізацій, а також у розгляді «механізмів» маніпулювання масовою свідомістю за рахунок нав'язування певних образів «іншого».

Багато ідей класичної діалектичної та діалогічної взаємодії «я» та «іншого» актуальні для сьогодення та адекватно пояснюють механізми розвитку та взаємовідносини між цивілізаційними ідентичностями. Серед ґрунтовних чинників становлення та підтримки цивілізаційної ідентичності необхідно, на нашу думку, виділити наступні: 1) спільність культурних традицій та характеристик; 2) наявність учень, теорій та концепцій про спільну історію та культуру; 3) усвідомлення людьми власної унікальності, тотожності конкретного типу цивілізації; 4) наявність єдиної мови; 5) наявність єдиної релігії; 6) усвідомлення ролі конкретної цивілізації як представника світового процесу та взаємодій; 7) наявність територіальних та соціально-культурних кордонів; 8) існування, співвіднесення та взаємодія з «іншим» або «іншими».

Специфіка будь-якої соціальної цілісності полягає в необхідності існування «іншого» - для підтримки власної ідентичності. «Я» може ідентифікувати себе лише за наявності «інакшості», певних

відмінностей. Конструювання образів «іншого» дозволяє цивілізаційній «я»-ідентичності виділити себе зі світу, підтримати внутрішню єдність, здійснювати рефлексію, формувати і підтримувати свою ідентичність, унікальність, неповторність. У процесі аналізу «механізмів» сучасних міжцивілізаційних взаємодій, з необхідністю постає питання: як конструювання різних образів цивілізаційного «іншого» впливає на формування цивілізаційних ідентичностей і на характер міжнародних відносин.

Аналіз основних механізмів формування та конституювання цивілізаційної ідентичності, з позицій сформульованого нами підходу «я-інший», допоможе розібратися в сутнісних підставах процесів становлення та підтримки цивілізаційної ідентичності та виявити важливі фактори співвідношення цивілізаційних ознак у межах ґрунтовних онтологічних категорій «я» та «інший». Як адекватна модель міжцивілізаційних взаємин нами пропонується використовувати ідею «діалогічності цивілізацій», яка стверджує спосіб взаємодії будь-якої «я»-ідентичності з безліччю «інших» через взаємне визнання, повагу та підтримку відмінностей.

Сучасний світ представляється багатополярним світом й потребує розвитку шляхом взаємодії, при якому визнається право щодо «діалогічності культур», «діалогічності релігій», існування «інакшості», поваги до кордонів і характеристик «іншого» - йдеться про діалектику діалогу. Коли «інакшість» не просто визнається, але стверджується розвиток шляхом-співіснування безлічі «я» й «інших», що передбачає багатоаспектність, багатокомплексність, багатосторонність у вирішенні проблем і питань подальшого розвитку — це діалектика діалогічності як такої.

Психолінгвістика, лінгвосемантика, лінгвокультурологія мають нині значний потенціал для вивчення мови релігії, збагачуючи когнітивний дискурс, але, водночас, не вичерпують його. Мовні процеси та стратегії - лише частина когнітивних процесів, що становлять предмет філософсько-когнітивного аналізу, тому лінгвістичні концепції безсилі пояснити сутнісні зв'язки, закономірності та механізми смислоутворення та структурної взаємодії елементів релігійної свідомості, висвітленої у мові релігії, як й саму специфіку цієї мови. Психосемантика, своєю чергою, пропонує широкі можливості дослідження як вербального, але й

візуального мислення, проте її методи можуть бути застосовані, передусім, для аналізу індивідуального смислового простору та мови релігійної особистості, тоді як нас цікавить когнітивне полі релігії та релігійної культури в цілому. Пошук загальних закономірностей релігійного сенсоутворення та онтологізації релігійного сенсу неминуче призводить до необхідності посилення психосемантичного дискурсу онтологічним. Когнітивний аналіз вимагає філософської систематизації, оскільки його головна проблема полягає у вивченні природи пізнання, яка завжди знаходилася у винятковому проблемному полі епістемології. У цьому сенсі когнітологія склала певну конкуренцію філософії, проте в оптимальній взаємодії вони й взаємодоповнюють методології